

اداره ادبیات اردو، مرکز پژوهشی و آموزشی زبان اردو واقع در حیدرآباد دکن که در ۱۳۱۰ش/ ۱۹۳۱م توسط سید محیی‌الدین قادری زور بنیاد نهاده شد.

وی از آغاز تأسیس تا پایان عمر (۱۳۴۱ش/ ۱۹۶۲م) دبیر افتخاری آن بود. هدف اصلی از تأسیس این اداره ایجاد مرکزی برای پژوهش در زمینه‌های زبان اردو و تاریخ و فرهنگ دکن بود. هزینه‌های این مرکز در آغاز با کمک مالی اعضای پیوسته و محققان تأمین می‌شد ولی به تدریج دولت دکن نیز بدان کمک مالی کرد و بسیاری از دولتمردان دکن در سرپرستی آن سهیم شدند. این مرکز که توفیق همکاری محققان برجسته سراسر هند را به دست آورد، در ۱۳۱۵ش/ ۱۹۳۷م انتشار ماهنامه سب رس (چکیده ادبیات) را به زبان اردو آغاز کرد و دیری نپایید که توجه پژوهشگران اردوزبان را به خود جلب کرد. در ۱۳۱۶ش/ ۱۹۳۸م به ۱۲ واحد پژوهشی و اداری تقسیم شد: ۱. زبان؛ ۲. نقد ادبی؛ ۳. تألیف و ترجمه؛ ۴. تاریخ دکن؛ ۵. شاعران و مؤلفان دکن؛ ۶. علوم؛ ۷. بانوان؛ ۸. کودکان؛ ۹. امور امتحانات اردو؛ ۱۰. امور دانشجویان؛ ۱۱. کتابخانه؛ ۱۲. دائرةالمعارف اردو. هر چند، این واحدها در آغاز دارای اعضای محدودی بودند و از یک سرپرست و چهار پژوهشگر تشکیل می‌شدند، این مرکز افزون بر سازمان‌دهی بخشهای پژوهشی به آموزش زبان اردو نیز اهتمام ورزید. در ۱۳۳۹ش/ ۱۹۶۰م ساختمان دو طبقه مجلل آن به دست وزیر اعظم جامو و کشمیر افتتاح شد و ایوان اردو نام گرفت. این ساختمان نشان از فرهنگ اردو هندی است و معماری گنبد آن یادآور سبک معماری گلکنده است. در طبقه دوم آن، کتیبه‌های تاریخی مربوط به سالهای ۹۷۷-۱۰۴۴ق/ ۱۵۶۹-۱۶۳۴م) نصب شده است. همچنین اظهار نظر نویسندگان برجسته معاصر هند درباره مرکز ادبیات اردو بر کتیبه‌هایی حک شده است. ساختمان مرکز دارای کتابخانه، مهمانسرا، تالار سخنرانی، اتاق کتابهای مرجع، اتاقهای مطالعه، موزه و نمایشگاه آثار تاریخی و فرهنگی است (زور، ۱۴-۷؛ شاهد، ۲۳۸-۲۴۲).

در کتابخانه اداره ادبیات اردو، بیش از ۵۰۰۰ نسخه دست‌نوشته؛ ۲۵۰۰۰ کتاب چاپی؛ اسناد؛ مدارک؛ نامه‌ها و

مرقعات گردآوری شده است. بخش خطی کتابخانه از گنجینه‌های اهدایی قادر بی‌بی، معصومه بیگم، بشیرالنسا بیگم، مولوی احمدالله‌خان، نواب عنایت جنگ بهادر، ضامن علی صفوی، نصیرالدین هاشمی، محیی‌الدین قادری زور و دیگران تشکیل شده است. محیی‌الدین قادری در ۱۳۲۲ش/ ۱۹۴۳م فهرست‌نویسی تفصیلی نسخه‌های خطی را آغاز کرد و تا ۱۳۳۸ش/ ۱۹۵۹م ۵ مجلد آن را با عنوان تذکره اردو مخطوطات منتشر ساخت. در این فهرست مؤلف افزون بر عنوان، نام نویسنده و شماره نسخه خطی، تعداد سطور، اندازه، سبک، سرفصلها، تاریخ تألیف، تاریخ تحریر و هر کدام را با جزئیات مربوطه به دست داده است (رپر، ۲/399-400).

پس از درگذشت محیی‌الدین قادری جلد ششم این فهرست به همت محمدعلی اثر و محمداکبرالدین صدیقی فراهم آمد و در ۱۹۸۳م به چاپ رسید. در این ۶ مجلد مجموعاً، ۱۶۷۶ نسخه خطی معرفی شده است. بیشتر نسخه‌های این فهرست به زبان اردو و تعداد کمی نیز به فارسی و عربی است.

آثار چاپی کتابخانه نیز به همت غلام رسول و محمد اکبرالدین صدیقی در ۳ جلد با نام فهرست مطبوعات کتب خانه اداره ادبیات اردو منتشر شده است. در جلد دوم این مجموعه ۲۲ صفحه به معرفی کتابهای فارسی اختصاص یافته است.

قادری خود به مناسبت افتتاح ایوان اردو تذکره نوادر ایوان اردو را تألیف و منتشر کرد. در این کتاب ویژگیهای مرقات خوشنویسی، اسناد و فرمانهای تاریخی، کتیبه‌ها، مینیاتورها، عکسهای تاریخی، نامه‌ها، رقعات، نقشه‌ها و شجره‌نامه‌ها ثبت شده است.

این اداره از آغاز تاکنون بیش از ۳۰۰ جلد کتاب به چاپ رسانده است و برخی از این کتابها به زبان فارسی است مانند: حدیقه السلاطین تألیف نظام‌الدین احمد شیرازی (۱۹۶۱م)؛ تحفة الشعراء تألیف افضل بیگ خان قاقشال (۱۹۶۱م) و مکتوبات سلاطین قطبشاهیه به نام شاهان مغلیه و ایران، تدوین عباس حسین خان (۱۹۶۱م). برخی از این آثار نیز مربوط به زبان و ادبیات فارسی است مانند: آریائی زبانی (زبانهای آریایی) تألیف سدهیشورورما؛ داستان ادب حیدرآباد و نیز کتاب میر محمد مؤمن تألیف محیی‌الدین قادری (نک: سب رس،

بعد از وفات نخستین دبیر افتخاری، فعالیت‌های این اداره رو به رکود گذاشت. وضع کنونی نگهداری اسناد و کتابها چندان رضایت‌بخش نیست (عابدی، ۲۰۲-۲۰۳).

منابع: زور، محیی‌الدین قادری، تذکره نوا در ایوان اردو، حیدرآباد ۱۹۶۰م؛ سب رس، حیدرآباد، ج ۳۰، شم ۸، اوت ۱۹۶۷م؛ شاهد، حمیدالدین، علم و آگهی، اداره ادبیات اردو حیدرآباد دکن، کراچی ۱۹۷۳-۱۹۷۴م؛ عابدی، رضاعلی، کتب‌خانه، کراچی ۱۹۸۵م؛ نیز:

Roper, Geofferey, *World Survey of Islamic Manuscripts*, London 1992.

عارف نوشاهی